

תקציר הספור: "עוגיות המלח של סבתא סולטנה" / דן בניה סרי

עריכה ופרושי המילים: אלי פררה.

למעוניינים לקבל את הסיכום, יפנו באתר ב – צור קשר.

פרק א':

ציטוט מוביל בפרק הראשון: "מפתח מחבואו מתחת למיטה זוחל אליהו הקטן, חרפתו של אביו יפה בעיניו. מגשש עד מכנסיו הרחבים וחותר בהם בחמדה. פעמים אינו זוכר ומדיף ריח משונה מבין רגליו. אותן שעות שובבה רוחו מכול. עד עורפו של אביו מטפס ומפטיר שם מימיו המלוחים. יצחק אינו מתאפק עוד. מניף את הילד בזרועותיו ומנערו על מיטת אמו. מילים חדשות קורא אחריו, באשכנזית, *חרפות (*קללות) שלמד אצל הגבירים שבנה את מגדליהם. ופעם לא התאפק, ומשנשרו עליו מכנסיו הרטובים של בנו, החזיק בו בכוח וצעק על אוזנו, "מפיבושת!" אמא זוהרה נזעקה אל תוך החדר. "אלוויקו!" קראה בקול. בשתי זרועותיו אימצה את בנה הנפעם אל לבה. "אלוויקו," נשקה על אוזנו, "אלוויקו. אלוויקו". מאותו יום לא הרפה יצחק מבנו, ואפילו אותם ימים שהייתה רוחו טובה עליו לא שכח. היה מרכיבו על ברכיו ומשנן לאט על אוזנו: "מפיבושת זה נכדו של מלך היה," – עד כאן הקטע המצוטט מהספר.

כבר בפרק הראשון מעביר לנו המספר את מהותם של מערכת היחסים במשפחתה של אם-זוהרה, מבית אבולעפיה. היא אשת יצחק הבנאי. בנו אליהו, המכונה אצל אביו מפיבושת, אמו, סבתא-רבה סולטנה והזיותיה על בעלה מישאל, וכלתו של יצחק, קלרה, ואם-זוהרה אשתו. הכינוי שניתן לאליהו בפי אביו – מפיבושת נבע בשל היותו נכה-רגל. רגלו האחת קצרה והוא צולע וזה ניתן לו בשל הדמיון בינו לבין בנו של יהונתן בן שאול: שמואל ב' פרק ד' פס' ד': "וְלִיהוֹנָתָן בֶּן-שָׁאוּל, בֶּן זִכָּה רִגְלִים; בֶּן-זִמְשֵׁי שְׁנַיִם הָיָה בָּבֶא שְׂמֵעַת שָׁאוּל וְיְהוֹנָתָן מִיִּזְרְעֵאל, וְהַשָּׂאֵהוּ אֲמִנְתּוֹ וְהָנֵס, וַיְהִי בְּזוֹפֹהוּ לָנוֹס וַיִּפֹּל וַיִּפְסְזוּ, וַיִּשְׂמוּ מְפִיבֵשֶׁת." זהו הקו המוביל בפרק זה, המהווה כאקספוזיציה של הנובלה: זוהרה האם, נאבקת במאבקי החיים, כאשר בנוסף לצרות העוני והפרנסה, נוספה חרפת המשפחה, בן הזקונים, אליהו, אלוויקו בפי האם, החומלת על בנה הנכה, שאביו רואה בו כעונש על חטאו עם אישה עלומה, אותו מעשה רודף אותו לאורך כל הנובלה עד פטירתו, ואיש אינו יודע מייהי ומה חטאו. עד סוף ימיו הוא זועק אותה זעקה: "אותה אישה!" בנוסף בהגיעו למצוות התוודעה לכיעורו: "כשהגיע אליהו למצוות גילתה אמו לראשונה, הילד מכוער." על אף זאת ועל אף נכותו הרבתה באהבתה אותו יותר מכל ילדיה שילדה ליצחק בעלה. זה אותו רגש אימהי לחפות ולהעצים את אהבתה לפרי בטנה על אף ולמרות חסרונותיו. בפרק הזה אנו מתוודעים גם לזמן ההתרחשות של הנובלה; ראשיתו של הספור כאשר אליהו גדל, כדברי המספר: "אליהו בגר שלא מדעתו" והשיאוהו בשידוך ע"י השדכן ארוגיאס לקלרה. בהיותה בת שש-עשרה בלבד. והיא העלובה, מנסה להסתגל למשפחתה החדשה וכולה נערה צעירה תמימה וחסרת כל ידע בהלכות אישות, בישול וכל כיוצא בזה. רק עבודה פיזית של כביסה וניקיון ושליחויות עשתה בלא דופי.

פרק ב':

ציטוט מוביל בפרק השני: "אותם ימים ראשונים שבאה קלרה אל ביתם אהבה אותה מכול. מרחוק הייתה עומדת וצופה את הליכותיה. מאזינה לקולות שהייתה כלתה מוציאה בסתר, ופעמים, משהייתה קלרה מתנשמת יושבת יגעה על הכיסא הנמוך מול עץ הברוש הזקן, מיד

הייתה נחפזת אצלה ומפשילה את *שמורות עיניה* (עפעפיים). "עדיין לא?" צוחקת ומחבקת את כלתה. קלרה אינה יודעת מה תשיב. "מה?" שואלת בצנעה. אמא זוהרה צובטת בלצון את צווארה. "איך מה, קלרה," כובשת צחוקה, "וכי אינך יודעת, אותו העניין." ציפיותיה של אמא זוהרה מכלתה שתדע לכבוש את לבו וגופו של בעלה אליהו, ואותו "העניין" שרומזת היא לכלתה, שמעשה-האהבה בין השניים יצלח, ותיכנס להיריון ובכך תצליח לבטל את חרפתו-חרפתה בעיני בני השכונה והקהילה, ובעיקר בעיני בעלה יצחק, ששטם את בנו וכינה אותו מפבושת. ואולי יעשה הנס והיא אולי, אפילו תלד תאומים...

לראשונה בפרק זה אנו מתוודעים אל כלי הנחושת וגביע היין לקידוש שבמזנון. אותם כלי נחושת, שבהמשך נמשכה קלרה אליהם ונקשרה אל חסן הערבי, בן הזקונים של אבו-יאסין, בעל החנות לנחושת, ממנו קנתה את הכלים כמתנה לאמא זוהרה. אותם כלי הנחושת והגביעים שאמה של זוהרה הביאה כנדוניה לחמותה, סבתא סולטנה. והיא כבר אז ראתה בהם כסימן רע וכינתה אותם "סמרטוטים" והיא אז התנפלה על בנה ואומרת: "תסתכל מה הביאה המטורפת הזאת, סמרטוטים!" לא ידעה איפה תכלא את זעמה. "עכשיו כל הבית מלא ריח של מוסלמים"... כך ניבא לה ליבה על העתיד לבוא, שריח הגביעים והנחושת, מעשה ידם של המוסלמים הם, ויהיו הקשר בין קלרה, כלת-נכדה אליהו, לחסן, מוכר כלי הנחושת והגביעים.

לראשונה נתקלה גם באירוע אירוטי שלא באשמתה ובתום-לב עם חותנה, אבי-בעלה אליהו, ולא ידעה מה פירוש פרכוסי-רגליו, כאשר ניסתה להוציאו מגיגית האמבט והוא גרר אותה לתוכה ורגליו *מפרכסות* (רועדות, רוטטות) עליה והיא מסלקת אותן ממנה, לא הבינה למה שמלתה לחה, וכי זה נגרם מהפרשות הגוף של חותנה, שנפלטו ממבושיו הבוזרים, כשהוא ממרר עדיין אחר שגעונו על "אותה אישה!". כל כך תמימה הייתה: "ריח ענוג של עצים מזיעים *גאה* (עלה) שם בנחיריה. החליקה אצבעותיה על שמלתה והסתכלה בהן בפליאה. היו רטובות." או אז כבר נתוודעה אל יצרי הגוף שלה ושל גבר, אך לא ידעה פירושם ולא הבינה צפונותיהם. שיגעונה ומעשיה המביכים של סבתא סולטנה גם הם נוספו על צרותיה של אמא זוהרה, והיא כבר מעדיפה שיגיע זמנה ותלך לעולם שכולו טוב. בסוף הפרק אנו מתוודעים אל העתיד לקרות, כאשר חסן הערבי סובב בין השכונות היהודיות ומנסה למכור סחורתו, בתקופה שבין ראשית הימים הנוראים עד יום הכיפורים. זרועותיו חסונות ושחומות ונערות יוצאות ומניחות בכפו מטבעות קטנים, כדי להעניק לו מעט לפרנסתו מן הסתם, וכדי להעיף מבט חבוי בפלגי גופו השרירי והמושך, שלא מן הסתם.

פרק ג':

פרק ג' עומד בסימן מחלתו של יצחק, בעלה של אימא זוהרה. משמעות הדבר; איבוד הפרנסה וכניסה לעוני מצמית. יצחק הפך בין לילה ל"שבר כלי". הוא שלעג ושטם את בנו אליהו בשל נכותו וצליעתו, הפך בעצמו לנכה לא רק בגופו אלא גם בנפשו. עד כדי כך הגיעו הדברים והצרות שניחתו על אימא זוהרה שהיא מייחלת לבעלה שימות כבר ויניח לה מצרותיה. ואנשי השוק מרחמים עליה ונותנים בסלה כל מיני מצרכים בסתר ובחנם, לבל תתבזה בעונייה: "עבודה אין, כסף אין, ואף אותו מעט שנותנים בידה מקופת-הציבור של בית הכנסת מספיק בדוחק לבקבוקים שח יצחק"... בלית ברירה נאלצה אימא זוהרה לכתת רגליה ולכבס אצל ה"אשכנזיות". ביאושה ניסתה להביא את יצחק בעלה אל נְדִיכָה התימנייה שתראהו, והוא בהזיות וזועק על "אותה אישה", "אותה אישה" שאיש אינו יודע במה דברים אמורים ומה חטאו ועם מי? עם אותה אישה

של הנוצרי שם בנה לו את הגדר ושם עליו צלב של כסף? או השידוך הראשון שיעדו לו? מחלתו מחריפה, צעקותיו מהדהדות בין כתלי הבית, ומכנסיו מגירים נוזלי גופו, על שלא הצליח לעצור את מימיו, וקלרה משרתת אותו ומחליפה בגדיו. גם החלפת המזוזות לא הועילו והוא נפטר לאחר חמישה ימים.

אולם מותו ומחלתו של יצחק היו כתוספת לצרות שנערמו בחייה של אימא זוהרה והמכה הקשה מנשוא באה לאחר השבעה. חכם דואק מבקש לקרוא לה לביתו כדי לברר לה על הגרוע מכל: בנה לא יצלח למלאכת השחיטה! כי ידיו רועדות... כל חלומותיה, שאיפותיה ומאוויה נתקבצו באותה כמיהה שבנה אליהו יהיה שוחט-הקהילה: "כל הימים התפללה בסתר לראות את אליהו ניצב בשוק, הנשים נאספות עליו כמקהלה והוא עומד על כולן, מניף את התרנגולות הצווחות, מעל ראשיהן, ומריע בקול תרועה: "אני בנה של זוהרה." והיא הולכת בין סמטאות ירושלים ואינה יודעת היכן תוליך את חרפתה. בוכה ומצרה על כל צרותיה, מותו של יצחק, אלמנותה, העוני בו היא שרויה, נכותו של אליהו וכישלונו כשוחט עתידי ועכשיו נוספה גם חמותה סבתא סולטנה החוזה דמיונות על יצחק בנה. וקלרה כלתה, עדיין רחמה שומם ו"ידיה ריקות", כלומר: טרם נכנסה להיריון.

פרק ד':

משמת יצחק בעלה, מתרכזת אימא זוהרה בכלתה קלרה, על כך שהיא עדיין ***ריקה (טרם הרתה)**. שאלותיה בדבר הבטן לא מובנות לקלרה למה היא נתפסת לבטן דווקא? וכי שאר אבריה שלמים. גבוהה היא שעה לא סתור, ויבלת שחורה על סנטרה ואימא זוהרה נטפלת לה רק לבטן... והיא מודה בענוותנות שטרם כואבת לה הבטן, כשאינה יודעת למה מרמזת חמותה. מנסה אימא זוהרה לגלות מעשי-בנה, איך הוא ומה ועד כמה הוא עושה במיטתה. וקלרה אינה יודעת מה תשיב, ישן ונוחר אליהו וזהו, עד שיום אחד בדקה בשמלותיה ומתחיתהו ובין רגליה ונדמה לה לגלות שהיא עדיין בבתוליה. נרעשת מהתגלית היא נתפסת להזיות, ובין לבין, כשהיא משרכת רגליה בין בתי האשכנזיות לכבס בגדיהן, הוזה אימא זוהרה על הנכד העתיד להיוולד לאליהו; "איזיקו" זהו השם שיעדה לו. אולם בטרם יתממש החלום הלכה לבדוק מה קורה באמת בין כותלי החדר של הזוג הצעיר, ולחרדתה חשפה ששתי המיטות פרודות הן זו מזו. כל אחת צמודה לקיר אחר בחדר. הלכה והצמידה את המיטות זו לזו, כדי לקרב את מעשה-הזיווג לטובה. מוכת תימהון ואין אונות הולכת לחכם דואק ולאשתו ומספרת להם על אליהו בנה חדל האישים שאינו יודע מה לעשות עם אשתו, וכול עולמו ליקוק סוכריות בהנאה רבה שמחלק לו אלקוצר בעל החמור, כמו ילד קטן ו***איפנטילי (ילדותי עד כדי פיגור)**. נהנה מאכילת עוגיות ומליקוק סוכריות ומשאיר את אשתו בתולה ורחם סגור, ועדיין אינו מבין מה רוצה ממנו אימו ומה הטרוניות שלה כלפיו... הלכה אימא זוהרה וקנתה מהקצב פחות ממאתיים גרם כבד, כדי שיאכל ויתחזק ואולי ידע מה לעשות עם אשתו קלרה. והיא כל כך ציפתה שאכילת הכבד בתוספת שתיית היין ייכנס באליהו העוז ויעשה באשתו מה שגבר עושה בעלמה כמצוות אנשים מלומדה, ולעבר אותה. תכננה לבדוק בבוקר מה הן התוצאות של ואם יימצא קורט של דם על הסדין, אולם אבוי, בבוקר נתפסה קלרה והיא יושבת על כיסא ולא ישנה במיטתה, כי הרי הסמיכה אימא זוהרה את המיטות זו אצל זו והיא נתביישה לישון צמודה אל בעלה. ומה עשה אליהו באולו לילה? – למד וקרא תהילים. כל תענוגותיו ונהנתנות שהיו בידו של אליהו היה למצוץ אותן סוכריות של האשכנזים שמחלק לו אלקוצר הזקן ואת אשתו לא פקד.

ובאותו שבוע בו קרא אלקוצר הזקן לסליחות: "בא חסן הערבי והעמיד את חמורו ברחוב האשכנזים".

פרק ה':

הפרק החמישי בנובלה מתמקד בתיאור מערכת היחסים שמתחילה להתרקם בין קלרה לבין חסן הערבי, מוכר כלי הנחושת. קלרה החלה לעבוד ולכבס בבית הגברת מינץ שברחוב האשכנזים, וקרה שיום אחד היא חוזרת להוטה ופניה צוהלות וסמוקים מן הכלים הבוהקים, על ההיצע הרב מסחורתו של חסן. בעצת סבתא סולטנה נרקמה היוזמה לקנות כלי נחושת כמנחת-פיוס ולקרר הלבבות בין אליהו ואשתו קלרה לבין אימא זוהרה, לאחר שזו שטמה את בנה ואת קלרה על שהפרידה את המיטות ועל חידלון בנה אליהו, על שלא הכריע "כבעל חיים שימגר את צניעותה" כמעשה גבר בעלמה, ולעשות מעשים מופלגים של איש" במקום כל זאת מוצץ הוא סוכריות.

הוחלט שהוא יקנה לה "מגש גדול, הכי גדול כמו של בית הכנסת מוסיוף בשמחת תורה" ויתירה מזאת, קיווה שעל יד ההפליה שיעשה בין אימו לבין אשתו "לקלרה כלום, רק איזה גביע קטן שאפילו בשביל קידוש לא יספיק", תחוס עליו מעט ותשכך זעפה ממנו. סבתא סולטנה נזכרת בהזיותיה במישאל בעלה. והכל מספרת לקלרה, אשת- נכדה אליהו. למישאל היו אלה נישואין שניים, לאחר שאשתו הראשונה, זוליפה, לא העמידה לו ילדים, ולמרות שהשביעה שהיא "טובה לו מאלף ילדים" לא נרגעה ובמר-לבה *שמה נפשה בכפה* (התאבדה) ורועים ערביים מצאו את גופתה בהרים. אלמן היה מישאל כשנשא את סולטנה לאישה, ולא שכח את אשתו הראשונה, גם ברגעים האינטימיים שהיו להם קרא בשמה- זוליפה! עד כי בסוף ימיו, בגסיסתו המיוסרת קרא בשמה – "סולטנה", כאות הכרה מצידו.

ערב אחד איחרה קלרה להגיע מרחוב האשכנזים, ולתחקיר שנעשה לה על ידי סבתא סולטנה ספרה שנלקחה אחר כבוד אל המחסן, שם, הבטיח לה יש נחושת חדשה. והיא הפתיה נענתה לו, והלכה אחריו למחסן. הניצוץ בין השניים החל עוד בתחילה לאחר שבפעם הקודמת כשנפגשו ברחוב האשכנזים והתמקחו על מחיר כלי הנחושת. "גם כשהחזיק כמו בשגגה בכף ידה, כשהניפה מולו את הגביע ושאלה – "כמה?" לא סילקה ידה ממנו, והוא חש שהגביע רועד באצבעותיה...: "אצבעותיו גיששו חרש על זרועה. הסתכל בעיניה הפעורות, רגע היסס, ואז נעץ ברכות את ציפורניו בבשרה. שתקה. המחשבות המלאות גדשו את מכנסיו." ולא נפרדו עד שהשיג את שמה ואת כתובתה: לא ברחוב האשכנזים, אלא "שם, אצל אמא זוהרה." והוא ידע היכן זה וכבש את רוחו...

לסבתא סולטנה שידעה את חסן ואת מנהגו, גם את של אביו, הבינה בהרף מה קרה בין קלרה לבין חסן, לאחר שזו התלוננה בפניה על כאבי בטן... והפצירה בה לבל תגלה היכן הייתה. לא במחסן, אלא אצל שְׁיִינָה או שתתלונן על עייפות או חולה, אולם בשום פנים ואופן לא תספר ששהתה במחסן של חסן הערבי. אימא זוהרה דחתה בתוקף את מתנות הנחושת וביקשה להחזיר הכול, כלי נחושת יש לה די והותר, אספה הכול מלבד הגביע הקטן שנשאר לפליטה אצל קלרה, ושאליהו חטף אותו ממנה. לקנות לה מטפחת לאימו.

על תמימותה של קלרה במעשי גבר באשתו ניתן לראות בתיאור העצה שהשיאה לה אמה בטרם חתונתה, שאם "יתאווה נפשו של אליהו בעלה, למשש בשמלתה, תניח לו. עניין זה יפה הוא בין אישה לבעלה" כך שחה לה אימה בלחש כמוס, והיא התמימה לא הבינה מה צריך אליהו לבגדיה... והיא כמצוות אימה העמידה את השמלה על מסעד הכיסא שבצד המיטה והשימה

עצמה ישנה, לדעת מה יעשה בה אליהו, בשמלה... וכמובן, בבוקר מצאה את שמלתה כדרך שהניחה אותה בלילה: נקייה וישרה על הכיסא. כשסיפרה זאת לאימה, שכל לילה היא מתירה לבעלה לעשות בה, בשמלה, כרצונו. שמחה מאוד ועוד באותו שבוע גילתה לה בחיבה שהחלה סורגת סודר חום בשביל התינוק. אולם בטנה של קלרה עדיין ריקה והאם הבינה שאלהו הבעל "לא יוצלח לשום דבר" ובו האשם.

כך קרוה שאימא זוהרה ברוב יאוושה, יען כי גם היא הבינה שאלהו בנה לא יוצלח לשום דבר, הלכה להתייעץ עם חי-שרה האשכנזייה, עושה-הניסים והביאה ממנה את מעשי הלחשים והקמעות: אבקה; בחשה מעט שמן ומים, צרבה עדשים יבשים במעט פלפל ומלח; הוציאה קלף עור דהוי טבלה שבע פעמים וכיוונה את הקלף אל מול שעון הקיץ. והיא בלב מקווה לוחשת: "עכשיו זה יעזור", ואת הקלף טמנה מתחת למזרן במקום ששם מניח אליהו את מותניו. ולקלרה "העקרה", נתנה חי-שרה אשת הניסים והנפלאות, קופסת פח קטנה "שתמרח איפה שצריך" והכול מצפים לנס, והחמות, אימא זוהרה, עוקבת דרוכה לרעשים ולאנקות הבוקעות מחדרם של הזוג ואינה יודעת נפשה מרוב צפייה והשתאות, עד שהיא מתאבה לראות צל הרים כהרים ומעידה בפני חמותה, סבתא סולטנה ולוחשת באוזנה: "ראית את מכנסיו של אלוויקו", הצטחקה, "התרחבו פתאום".

פרק ו':

פרק ו' מאופיין בתיאור הריונה של קלרה. מאז, השתנו סדרי בראשית בבית משפחתה של אימא זוהרה. זו מקיאה את קרביה, וזו, אימא זוהרה, רק זוהרת וצוהלת, שרה ומטילה על עצמה את כל העבודות; בבית ומחוצה לו. אפילו הנשים ברחוב האשכנזים אצלן כיבסה "צופות בנס בפליאה גמורה, זוהרה איה מקללת, ולא זו בלבד, הנה היא שרה בקול. שירים יפים בכל הנגונים" שומרת היא על מפתן כרסה של קלרה ואינה נותנת לה לעשות מאומה, כרסה התנפח של קלרה היה כאותו אתרוג יקר מפז, שייסמא עיני המלעיזים על בנה אלוויקו, ועל יצחק בעלה תבוא בטענות: "אהה, למה מת יצחק. צריך עכשיו לעמוד כאן. להסתכל, איך צחק כל הימים..." תתאנה עליו. אפילו אנשי השוק וכל המכרים הקרובים והרחוקים מנדבים לה בהקפה, גם הכלות האחרות ובלבד שזו תתבשם מקיאה של קלרה בעקבות ההיריון המצופה כל כך. הייאוש והתקווה של אימא זוהרה נתערבבו זה בזה והתפרקו לשטף רגשות סוערים של שמחה אין-קץ, לרגשי נקם גם ולצעקות-שבר מעוצמת השמחה שתקף אותה והיא צווחת בקולי קולות את שמה של עושה-הניסים: "חי-שרה!" "חי-שרה!" "חי-שרה!". היא זו, על פי הבנתה, שגרמה לנס ואלהו שלה היה לגבר בעמיו – וגרם לאשתו קלרה, להקיאה את נשמתה! זו שמחה ועולצת וזו אינה מבינה אפילו מה "המחלה" שתקף אותה: "נכלמת תוהה היא כיצד מכערת בטן זו את שמלתה המתוחה. איך אירע לה כך, **נשגבת מחלה זו מבינתה**" ובה בעת חסן הערבי החל לפקוד את מקומם ונטש אפילו את רחוב האשכנזים והעמיד את חמורו בטבור שכונתם, ולא סתם בטבור, אלא כאן ממש, מתחת לחלונו של אלוויקו. בן ישמעאל זה שינה מנהגו והחל מתהדר כמחזר נלהב: "מלבשויו, שלא כדרך הימים האחרים, נקיים ומכובסים. שערו משוח בשמן למהדרין מפיץ למרחוק שמן סמיך של בושם נשים, מסורק ומהוקצע בהידור קפדני" ואימא זוהרה נזהרת בהזיותיה על חוזקו ועוצמת שרירי חזהו וצלעותיו המוצקות של חסן, שלבל תמנע מי מנשות השכונה ובנותיהן, ותיפול בכפות ידיו של "קוף זה". הרי כל כוחה לא יעמוד לה כנגדו, והוא יכריע אותה ויגיר לתוכה את כל פרץ מי-הדלוחין של זרע ***חלאתו**. (***חלאה: זוהמה**) קלרה איה יודעת מה מתפתח ברחמה ואינה מבינה

מה עליה לספר לאליהו בעלה, ועוד יותר אינה קולטת מדוע עליה ללכת אל אִמָּה "רק עד הפסח, נשמת. וכי חשבת אחרת. רק יעברו הימים באלה של הלכלוך" כך מנחמת אותה אימא זוהרה. ועוד באותו צהריים ארזה לה חבילה קטנה ונשלחה לבית-אימָּה. ואליהו אינו מבין ואינו צוחק. בוהה ועיניו סתומות ומאז לכתה של קלרה, ישן במיטתה. עינו עגומות, בגדיו רחבים, תלויים ברישול, פניו "תשעה-באב" ואינו ידוע את נפשו. והוא נרעש בעצם מיחסו של חכם דואק. עד שהטיל את מימיו במכנסיו מפחד וייאוש. הולך להיות שוליה אצל שאול מזרחי וללמוד ממנו את מלאכת השחזת סכינים. כך פסק חכם דואק.

אימא זוהרה מכינה את הבאות לקראת הפסח. מועד הולדתו של תינוקה של קלרה. מיטה לתינוק, שהביאו מגבי זירקויף, ביקשה להבריק את ה*קִמְטֵר (*קִמְטֵר: שידה, ארונית לבגדים וחפצי מיטה) שבעליית הגג. אך אבוי, מישוהו רוקן את הקמטר ובתוכו נמצאו כלי הנחושת, הכל פסלים של חיות. וסבתא סולטנה הסגירה את קלרה. פתאום הכל נהיה בהיר לאימא זוהרה; חסן מוכר הנחושת מתחת לחלוננו של אלוויקו. ומשהריחה משוח בשמן אוהבים, מחייך וקד לפניה במאור פנים, ומשהריחה את ריחו של חסן שנתערב בריח חמורו בין הבגדים של יצחק בעלה שהיו בקמטר התחוויר לה הכל. והיא עוד בירכה אותו ואת חמורו לשלום. ובטרם התעשתה מההתוודעות למעשיה של כלתָּה, עם הערבי מוכר הנחושת, הטיחה מצחו של אליהו בנה, במעקה העץ וצרחתה לעומתו: – "מפיבושת!" שלוש פעמים צעקה את כינויו בפניו. ומיהרה לבית הכנסת לבקש את נחמתו מחכם דואק, ואולי זה יביא לה גם את הצלתה.

חכם דואק חרג ממנהגו הבטיח לה לבוא אל ביתה בערב, בהסתר לדבר עם אליהו, לנסות ולהבין מה אירע. מה עשה הוא ועד כמה היה חלקו בעיבורה של קלרה. סבתא סולטנה נלהבה מביקורו של חכם דואק, עוד מימים עברו שרצתה ללדת למישאל בעלה בן, שיהא כבן דמותו של החכם. גם כעת תלוש לכבוד בואו של חכם דואק אותן עוגיות מלוחות, שכיבדה בהן אותו כשהיה ילד. כל כך רצתה להוליד לבעלה מישאל ילד, כבן דמותו ולבסוף, למפת-נפשה ילדה לו תינוקת. חכם דואק לא טעם מעוגותיה של סבתא סולטנה, אך בישר לאימא זוהרה את בשורתו: "התינוק של קלרה בנו של ישמעאל". למחרת הלכה לבית-אימָּה של קלרה להוציא משם את כלתָּה. ולבד מאליהו הנבגד, אימו זוהרה וסבתא סולטנה, אף אחד לא ידע מי הזריע באמת את קלרה. נחמתו של חכם דואק הייתה, כי אף אם "ידו הארוכה" של חסן הערבי הייתה במעל, בנה של קלרה, יהודי הוא לכל דבר ועניין, לכן אין צורך להרחיב את הדיבור ואת מעגל היודעים. ככה זה יישאר וככה טוב.

פרק ז':

אכן מה רבה הייתה השמחה בהגיע מועד חג הפסח וליל הסדר. קלרה תפוחת-בטן והכול שמחים בשמחתו של אליהו. אחים וגיסות וילדיהן, והוא בעיניים צבטיים ממשקפי-הפח שלו, מפלבל וזורח: "הבטן של קלרה". "הבטן של קלרה". וקלרה יפתה בעיניו שבעתיים והוא הוזה בה באורח מסוכן גם כשהשחזי סכינים אצל שאול מזרחי הזקן. ובאותו היום של קודם חמסין של חודש אייר, ילדה קלרה את תינוקה. אחיו של אליהו נאספו עם כלותיהם והם החזיקו בו – "זה עתה לבש לעיניהם את כתונת הפסים. – "בן-חיל" אמרו. אולם משעזבו, נשארו קלרה ותינוקה הרעבים תמיד, ואליהו נובר בפח הלחם ומוצא גזר למחייתו, שנעלם מקלרה. דדיה ה*שחוניים (*שחוניים – יבשים וחמים) והמה מעוררים באליהו תאוות-יצר שלא ידע מקודם. כשהייתה מניקה את התינוק היה מסב ראשות אל הכותל, ורגלו רועדת והוא חופן את מבושיו לבל יתפרצו, עד שסיימה להניק.

וקרה שאימא זוהרה הציצה בו פעם אחת שקלרה הניקה אותו כשאליהו כבוש מתחת לשמיכה, חונק את יצרו, הביטה בתינוק והנה פניו שעירים. אימא זוהרה החליטה לעשות מעשה. הלכה והביאה משוק הערבים אבקה בנייר, הלעיטה את כלתה ושילה אותה לבית-אימָה, עד הערב הבטיחה, ובערב תחזור. היא תדאג לתינוק ותבשל לו חלב חם, שלחה את אליהו לשיינדל ומשנשארו רק היא והתינוק השקתה אותו במים המאוררים. משחזר אליהו מבית המלאכה, שם השחזו לראשונה בחייו, סכין, שמע את צריחותיו של בנו והוא מפרכס בעוית של גוססים. סבתא סולטנה ניסתה להצילו וחלטה לו תה בבונאג'. הקיא ולא נרגע. ציוותה עליו שירוץ ויקרא לרופא, או אז נעמדה מולו אימא זוהרה ומנעה זאת. הביט בעריסת בנו, הכל שקט. פניו חורים כשל מת, ועינו הפגומה נפערה, גם השנייה.

סבתא סולטנה לחשה אל כלתה: "הוא ימות" – אימא זוהרה הביטה בה מרחוק – "סולטנה", אמרה, "רצית שיקראו לילד בשמו של יצחק?" בערב חזרה קלרה. התינוק חדל לצרוח, חדל מכל תו-חיים. ורק אליהו אינו מוותר וזועק אחרי המלווים: "אבל איפה? איפה? איפה לוקחים את התינוק?" והוא מכה בקודקודה של אשתו. למה נתנה שייקחו אותו? למה? הזעיקו את חכם דואק ורק אז נרגע משיגעונו, והוא מרטיב במכנסיו כבימים עברו של ילדותו. אבל שיגעונו לא הרפה ממנו. הרעיב את עצמו. כמתאבל כרוני, הוא תר ומחפש היכן לקחו את בנו. תועה ברחובות, בוהה בחנות הסכינים ואינו יודע את נפשו ונתערבבו שגינותיו ברוחו הנכאה, עד כי הילדים מזנבים אחריו וצועקים לעברו "אליהו המשוגע!" אליהו המשוגע!" והוא מאיים על קלרה עד כדי להמיתה, "איפה החביאה את התינוק ואיפה לקחו אותו" אינו מרפה ממנה. וזו חולמת סיוטים שהנה תיכף יגזור את בטנה במסור. קלרה אינה מוצאת ניחומים בשום מקום. אל בית-אימָה אינה יכולה לבוא עוד. אביה גירש אותה הניף מקל ורדף אחריה עד לשוק. אימה שותקת ואינה מנחמת אותה ולא נותנת לה דבר. והיא עד כה אינה מבינה מה חטאה. החלה לנבור ב־**ביבים** (**ביבים: תעלות מי שופכין**) ובבית חמותה נשארה כאבודה, חוששת שאליהו רוצה להמיתה ורוצה למצוא מחסה במיטת סבתא סולטנה.

יום אחד לפני שיצא חודש תמוז, מת אליהו בתאונת עגלה של אלתר האשכנזי. באשמת חמורו היה הדבר כשנבהל מפניו של אליהו והניף את שתי רגליו הקדומניות והטיח אותן על פניו והרגו. קלרה נעה ונדה בין בית בעלה שמת לבין בית-אימָה. זו אינה מוכנה לקבל אותה, יען כי אביה גירש אותה ואימא זוהרה קבלה אותה בלית-ברירה ונשארה עמה. ואימא זוהרה פוקדת את בית הקברות. מחשבותיה תועות אל העבר הרחוק עם בעלה יצחק, ואליהו הקטן. סבתא סולטנה עדיין עינה בכוחה, אך מבקשת נפשה למות כבר. חייתה הרבה מעבר לזמנה, מנסה ללמד את קלרה ללוש ולאפות מאותן עוגיות מלוחות. האם וכלתה מפויסות משהו. אימא זוהרה נותנת בידיה מעט מעות על עבודתה וחריצותה, ולקלרה מבושמת מריח השוק וקונה לעצמה דברי מתיקה ומאפה. בשביל העפר העולה אל בית הכנסת פוסעות שתיהן לבדן. המתפללים שרים בקול "לכה דודי לקראת כלה" וחודש אלול בפתח.